למתבייש מאחרים והיכא מנח להו אמר רבי יצחק [א]במקום תפילין שנאמר [1]לשום לאבילי ציון לתת להם פאר תחת אפר: רחוב תיבה ושקים אפר אפר קבורה ומוריה סימן: למה יוצאין לרחוב [ב]ר' חייא בר אבא אמר לומר זעקנו בצנעא ולא נענינו נבזה עצמנו בפרהסיא ריש לקיש אמר גלינו גלותינו מכפרת עלינו מאי בינייהו איכא בינייהו דגלי מבי כנישתא לבי כנישתא ולמה מוציאין את התיבה לרחובה של עיר אמר ר' יהושע בן לוי לומר כלי צנוע היה לנו ונתבזה בעוונינו ולמה מתכסין בשקים אמר ר' חייא בר אבא לומר הרי אנו חשובין כבהמה ולמה נותנין אפר מקלה על גבי תיבה אמר רבי יהודה בן פזי כלומר [2]עמו אנכי בצרה ריש לקיש אמר [3]בכל צרתם לו צר אמר ר' זירא מריש כי הוה חזינא להו לרבנן דיהבי אפר מקלה על גבי תיבה מזדעזע לי כוליה גופאי ולמה נותנין אפר בראש כל אחד ואחד פליגי בה ר' לוי [ג]בר חמא ור' חנינא חד אמר הרי אנו חשובין לפניך כאפר וחד אמר כדי שיזכור לנו אפרו של יצחק מאי בינייהו איכא בינייהו עפר סתם למה יוצאין לבית הקברות פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר [ד]הרי אנו חשובין לפניך כמתים וחד אמר [ה]כדי שיבקשו עלינו מתים רחמים מאי בינייהו איכא בינייהו קברי עכו"ם מאי [4]הר [ו]המוריה פליגי בה ר' לוי בר חמא ור' חנינא חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל וחד אמר הר שיצא ממנו מורא לעובדי כוכבים: הזקן שבהן אומר לפניהן דברי כבושין: ת"ר אם יש זקן אומר זקן ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אטו זקן דקאמרי אף על גב דלאו חכם הוא אמר אביי הכי קאמר [ז]אם יש זקן והוא חכם אומר זקן והוא חכם ואם לאו אומר חכם ואם לאו אומר אדם של צורה אחינו לא שק ותענית גורמים אלא תשובה ומעשים טובים גורמים שכן מצינו באנשי נינוה שלא נאמר בהם וירא האלהים את שקם ואת תעניתם אלא [5]וירא האלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה [6]ויתכסו שקים האדם והבהמה מאי הוו עבדי אסרא הבהמות לחוד ואת הוולדות לחוד אמרו לפניו רבונו של עולם אם אין אתה מרחם עלינו אין אנו מרחמים על אלו [6]ויקראו אל אלהים בחזקה מאי אמור אמרו לפניו [ח]רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב (א) צדיק ורשע מי נדחה מפני מי [6]וישובו איש מדרכו הרעה ומן החמס אשר בכפיהם מאי ומן החמס אשר בכפיהם אמר שמואל אפילו גזל מריש ובנאו בבירה מקעקע כל הבירה כולה ומחזיר מריש לבעליו אמר רב אדא בר אהבה [ט]אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בה למה הוא דומה לאדם [י]שתופס שרץ בידו שאפי' טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה זרקו מידו כיון שטבל בארבעים סאה מיד עלתה לו טבילה שנאמר [7]ומודה ועוזב ירוחם ואומר [8]נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים: עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן כו': תנו רבנן [כ]עמדו בתפלה אע"פ שיש שם זקן וחכם אין מורידין לפני התיבה אלא אדם הרגיל [ל](איזהו רגיל) ר' יהודה אומר מטופל ואין לו ויש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם ופרקו נאה ושפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן ויהבו ביה רבנן עינייהו בר' יצחק בר אמי

היינו

למתבייש מאחרים. דאיכא עגמת נפש טפי ומשום חשיבותא הם מתביישים מאחרים אבל שאר בני אדם דלא חשיבי לא מתביישי בנתינת אחרים וסגי להו בנתינת עצמן: **פאר תחת אפר.** ש"מ במקום תפילין דכתיב בהו (יחזקאל כד) פארך חבוש עליך ואמרינן (ברכות דף יא.) אלו תפילין ומתרגמינן נמי טוטפתך הוין עלך והיכא מניחין תפילין במקום שמוחו של תינוק רופף: **בצינעא.** בבית הכנסת: **גלינו.** שיצאנו מכניסתנו: (ב) **גלותינו.** תהא מכפרת עלינו: **דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא אחריתא.** גלות איכא פרהסיא ליכא: **נתבזה בעווננו.** וידוי: [**ולמה מתכסין**]. חוגרין שקין. תנינן בירושלמי (א) שהיו חוגרין שקין ויוצאין לבית הקברות ותוקעין בקרנות ובעי ליה מיבעיא שקין למה ובית הקברות למה ותקיעת שופר למה: **כבהמה.** דמשער בהמה ניהו מנוצה של עזים: **עפר סתם.** שאינו אפר מקלה וזכירת אפרו של יצחק ליכא. סתם לא גרסינן אלא איכא בינייהו עפר: **קברי עכו"ם.** במקום שאין קברי ישראל לבקש רחמים אפי' על עצמן ליכא כל שכן עלינו: **מאי הר המוריה וכו'.** איידי דאיירי בפלוגתא דרבי לוי ור"ח תנא נמי הא פלוגתא מאי הר מוריה דאברהם קרא למקום העקידה הר יראה וכתיב (בראשית כב) (ה) אל ארץ המוריה: **חד אמר הר שיצא** (ג) **הוראה.** תורה לישראל כי מציון תצא תורה (ישעיה ב) יורו משפטיך ליעקב (דברים לג) **ולשכת** הגזית שבה עמדו הנביאים המוכיחים לישראל: **מורא לעובדי כוכבים.** ששומעין גדולת ישראל וירושלים ומתפחדים עליהם שמעתי. לישנא אחרינא הר המוריה הר סיני מורא לעובדי כוכבים במתן תורה דכתיב (תהלים עו) ארץ יראה ושקטה: **אע"ג דלאו חכם.** אלא עם הארץ בתמיהה הא ודאי חכם עדיף: **אם יש זקן והוא חכם.** אומר זקן והוא חכם: **אדם של צורה.** בעל קומה שישמעו ויקבלו דבריו להכריע את הלב: **מאי אמור.** אנשי נינוה דכתיב בחזקה דמשמע בכח וגלוית דין: (ו)**מי נדחה מפני מי.** הוי אומר צדיק מפני רשע: **אם אין אתה מרחם כו'.** כלומר כשם שאתה אומר לרחם על אלו דכתיב (תהלים קמה) ורחמיו על כל מעשיו כן תרחם עלינו: **מריש.** קורה: **בירה.** מגדל: **שיש בידו עבירה.** גזל: **ואינו חוזר בו.** לשלם את הגזל למה הוא דומה וכו': **נשא לבבנו אל כפים.** עם הכפים צריך לישא הלב לשמים כלומר שיחזור מקלקולו: **מטופל ואין לו.** יש לו טפלים ואין לו במה להתפרנס שלבו דואג עליו [והוא צריך לקרות מקירות לבו עליהן]: **ויש לו יגיעה.** שמתכוין יותר בתפלת הגשמים: **ופרקו נאה.** מפרש לקמן (ז): **ושפל ברך.** עניו: **ומרוצה לעם.** נוח לבריות ומסכימין לתפלתו: **נעימה.** בסומי קלא שמושך הלב: **ורגיל לקרות כו'.** שיהו הפסוקים של תפלה סדורין בפיו:

היינו

במקום תפילין. פירוש לתת האפר במקום הפאר דאלו התפילין נקראו פאר כדכתיב לשום לאבילי ציון לתת להם פאר וגו': **איכא** בינייהו דגלו מבי כנישתא לבי כנישתא. פירוש למ"ד משום גלות איכא ולמ"ד משום פרהסיא ליכא דהא בי כנישתא הוי כמו בצנעא:

אפר מקלה. פירוש אותו אפר הוה מדבר הנשרף מעצמות אדם כדי לזכור עקידת יצחק דאלמא שלא היה בא אלא כדי לומר שהרי אנו לפניך כאפר כמו כן מהני עפר סתם והיינו פירוש איכא בינייהו עפר סתם:

יוצאין לבית הקברות. מכאן נוהגין בכל מקום לילך לבית הקברות בט' באב שהרי ט"ב הוי תענית צבור כמו שהיו עושין מפני הגשמים:

הר שיצאה ממנו הוראה לישראל. י"מ (ג)דזה ירושלים שנקרא על שם אברהם שקראוהו הר ה' יראה (בראשית כב) (ד) והעיר היה נקרא בכל שלם כדכתיב (שם יד) ומלכי צדק מלך שלם ונקרא ירושלם על שם יראה ועל שם שלם לכך אין אנו נותנין יו"ד בירושלם בין למ"ד למ"ס על שם שלם והר נקרא מוריה על שם תורה כדכתיב (ישעיה ב) כי מציון תצא תורה וכתיב (דברים לג) יורו משפטיך ליעקב והוא לשכת הגזית. המוריה זה סיני ונקרא מוריה על שם שממנו יצא מורא לעובדי כוכבים במתן תורה כדכתיב (תהלים עו) ארץ יראה ושקטה אי נמי רצה לומר דירושלם נקרא מוריה על שם שיש מורא לעובדי כוכבים על גדולתה ומתפחדים:

אדם שיש לו צורה. פירוש בעל קומה כדי שישמעו דבריו ויקבלו ממנו להכריע הלב ופרקו נאה פירוש כשעמד על פרקו אפילו כשהיה בחור היה בלא שם רע:

מאי

עין משפט נר מצוה

יד א מיי' פ"ד מהלכות תעניות הלכה א טוש"ע א"ח סימן תקעט סעיף א:

טו ב מיי' שם הלכה יח טוש"ע שם ס"ג:

טז ג מיי' שם הלכה ד טוש"ע שם ס"ה:

יז ד מיי' פ"ב מהל' תשובה הלכה ג:

יח ה מיי' פ"ד מהל' תעניות הלכה ג [ד] טוש"ע א"ח סימן תקעט סעיף א [וסימן נג סעיף ד]:

◆

תורה אור השלם

1. לָשׂוּם לַאֲבֵלֵי צִיּוֹן לָתֵת לָהֶם פְּאֵר תַּחַת אֵפֶר שֶׁמֶן שָׂשׂוֹן תַּחַת אֵבֶל מַעֲטֵה תְהִלָּה תַּחַת רוּחַ כֵּהָה וְקֹרָא לָהֶם אֵילֵי הַצֶּדֶק מַטַּע יְיָ לְהִתְפָּאֵר: ישעיהו סא ג
2. יִקְרָאֵנִי וְאֶעֱנֵהוּ עִמּוֹ אָנֹכִי בְצָרָה אֲחַלְּצֵהוּ וַאֲכַבְּדֵהוּ: תהלים צא טו
3. בְּכָל צָרָתָם לוֹ צָר וּמַלְאַךְ פָּנָיו הוֹשִׁיעָם בְּאַהֲבָתוֹ וּבְחֶמְלָתוֹ הוּא גְאָלָם וַיְנַטְּלֵם וַיְנַשְּׂאֵם כָּל יְמֵי עוֹלָם: ישעיהו סג ט
4. וַיָּחֶל שְׁלֹמֹה לִבְנוֹת אֶת בֵּית יְיָ בִּירוּשָׁלַםִ בְּהַר הַמּוֹרִיָּה אֲשֶׁר נִרְאָה לְדָוִיד אָבִיהוּ אֲשֶׁר הֵכִין בִּמְקוֹם דָּוִיד בְּגֹרֶן אָרְנָן הַיְבוּסִי: דברי הימים ב ג א
5. וַיַּרְא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדַּרְכָּם הָרָעָה וַיִּנָּחֶם הָאֱלֹהִים עַל הָרָעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה: יונה ג י
6. וְיִתְכַּסּוּ שַׂקִּים הָאָדָם וְהַבְּהֵמָה וְיִקְרְאוּ אֶל אֱלֹהִים בְּחָזְקָה וְיָשֻׁבוּ אִישׁ מִדַּרְכּוֹ הָרָעָה וּמִן הֶחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם: יונה ג ח
7. מְכַסֶּה פְשָׁעָיו לֹא יַצְלִיחַ וּמוֹדֶה וְעֹזֵב יְרֻחָם: משלי כח יג
8. נִשָּׂא לְבָבֵנוּ אֶל כַּפָּיִם אֶל אֵל בַּשָּׁמָיִם: איכה ג מא

◆

רבינו חננאל

והיכא מחית ליה לאפר זה בראשו. במקום תפילין, שנאמר לתת להם פאר תחת אפר. יוצאין לרחובה, כדי לשבר הצבור לבם, כלומר צעקנו בצנעא ולא [נ]ענינו נבזה עצמנו בפרהסיא. ור"ש לקיש אמר שתחשב לנו גלות, כי הגלות מכפרת עון. ולמה מוציאין את התיבה לרחובה א' ר' יהושע בן לוי כלי צנוע היה לנו [ונתבזה]. נתינת אפר על גבי התיבה משום שנאמר בכל צרתם לו צר. ולמה מתכסים בשקים, לומר כי נחשבנו כבהמה. וכל אחד נותן אפר בראשו לומר הנה אנו כאפר, [וי"א] אולי יזכור זכות אפרו של יצחק. ופעמים שיוצאין לבית הקברות, כלומר הרי אנו כמתים, ויש אומ' שיבקשו מתים עלינו רחמים. מאי הר המוריה. הר שיצא ממנו הוראה לישראל, ויש אומרין שיצא ממנו מורא לאומות. [ירושלמי]. ונותנין אפר בראש נשיא, ר' אבהו ורבנן חד אמר חטא הנשיא הגדולה במקומה, כל ישראל נשאים, חטא הצבור נדחית הגדולה. וחד אמר לפי שחטאו הלמד והמלמד, לפיכך יצאו ויתפרסמו על שם והוציא את הפר אל מחוץ למחנה, שידעו הכל חטאתו של כהן גדול. נשא לבבינו אל כפים אל אל בשמים. נשוה לבבינו לכף ידינו כשם שכף ידינו נקיה כך נקיה לבינו, ואחר אל אל בשמים. שלשה דברים מבטלין רוע גזירה, תפילה צדקה תשובה. ושלשתן בפסוק אחד נאמרו, ויכנעו עמי אשר נקרא שמי עליהם ויתפללו ויבקשו פני. ויתפללו זו תפילה, ויבקשו פני זו צדקה, שנא' אני בצדק אחזה פניך. וישובו (איש מדרכו הרעה) [מדרכיהם הרעים] זו תשובה. מה כתוב תמן, ואני אשמע (הין) השמים.

מסורת הש"ס

א) [גי' רח"ש אמר רבי לומר כו'], ב) [גי' ר"יף ורא"ש ר' לוי בר למא ור' חמא בר חנינא], ג) [ילקוט שה"ש ד' אלך לי אל הר המור כו' הר המור פלוני כה כו'], ד) [מגילה כט.], ה) [תוספתא פ"א], ו) [ליתא ברב אלפסי וגם בהרא"ש ע"ש], ז) [פ"ב ה"א], ח) [עי' חדושי אגדות], ט) [ד"ה מי אמרי ד"ה אם אין], י) [ע"ב], כ) [כל זה נתבאר במדרש רבה בראשית פ' נ"ו והביא הערוך ערך ירושלם].

◆

הגהות הב"ח

(א) גמ' עלוב ושאינו עלוב יכול ושאינו יכול צדיק ורשע כו' ומחזיר מריש לבעליו. נ"ב תמהני יהיב דמי ולא לוי ליפטר במעות: (ב) רש"י ד"ה גלינו כו' וד"ה גלותינו כו' הס"ד: (ג) ד"ה חד אמר הר שיצא ממנו הוראה לישראל תורה שנאמר כי מציון: (ד) תוס' ד"ה הר כו' הר ה' יראה וה"פ מתחלה היה נקרא כך שלם כדכתיב ומלכי צדק מלך שלם ואח"כ נקרא ירושלים:

◆

גליון הש"ס

גמרא כדי שיבקשו עלינו רחמים. עיין סוטה דף לד ע"ב תוס' ד"ה אבותי:

◆

מוסף רש"י

נשא לבבנו אל כפים. נשא לבבנו כאלמת להקב"ה כאדם הרוחץ ומנקין כפיו שמשליך מידיו כל טינוף (איכה ג מא).

◆

רבינו גרשום

פאר. זו תפילין, דכתיב פארך חבוש עליך. דגלו מבי כנישתא [לבי כנישתא]. למ"ד גלות הא איכא למ"ד פרהסיא ליכא. הרי אנו חשובין לפניך כבהמה. שהרי לובשין שק שהן של שיער בהמה. א"נ עפר סתם. למ"ד הרי אנו חשובין לפניך כעפר, בעפר סתם סגי, למ"ד כדי שיזכור אפרו של יצחק, מיבעי ליה אפר מקלה. קברי (כותים) [גוים]. למ"ד הרי אנו חשובין כמתים, ה"נ מצי למיפק לך לקברי אבות של גוים, ומ"ד כדי שיבקשו עלינו רחמים איבעי להו למיפק לקברי ישראל. מאי הר המוריה. למה נקרא שמה הר המוריה. א)דאברהם קראו יראה, ומלכי צדק קראו שלם, ועשה הקב"ה פשרה ביניהם וקראו ירושלם. **הר (המוריה) שיצאה ממנו הוראה** לישראל. שכן יושבין סנהדרין בלשכת הגזית ומורין הוראות. **דברי** כיבושין. דברים שאדם מכבש ללבו. מי נדחה מפני מי. כלומר דחה גזירתם מלפנינו. מריש. קורה. ועזוב. שחוזר בו. ורגיל. להתפלל. שצ"ל זכרונות ושופרות, לפי שאין זכרונות ושופרות אלא בר"ה. ואומר תוחמיהן. שחותם בברכה לכל פסוק. מיטפל (ובנין) [ואין] לו. כלומר, שיש לו טיפול בנים ואין לו עושר. ויש לו יגיעה בשדה. ששדותיו זרועות שצריכין לגשמים. וביתו ריקם. שאין לו עושר. שפל ברך. עניו. ויש לו נעימה. שיודע לבסם קולו.

א) נראה דחסר כאן איזה תיבות ואולי צ"ל דירושלים נקראת על שם אברהם וכו' ועי' בתוס' כאן ד"ה הר.

ולמה [יוצאין] בבית הקברות, אם נתחייבנו רעב הרי אנו רעבים מתענים, ואם נתחייבנו גלות הרי גלינו ממקום למקום, ואם נתחייבנו מיתה [הרי אנו] בבית הקברות כמתים. וקרעו לבבכם ואל בגדיכם. אם קרעתם לבבכם בתשובה אינכם קורעים בגדיכם על בניכם, כי חנון ורחום הוא מאריך (חמיה) [רוחיה]. תנו רבנן אם יש שם זקן חכם אומר זקן חכם ואם לאו אומר אדם של צורה, אחינו לא שק ותענית (גומרים) [גורמין] אלא תשובה ומעשים טובים גורמין, שלא נאמר באנשי נינוה וירא אלהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא אלהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה. אפילו מי שגזל מריש ובנאו בבירה היה מקעקע הבירה כולה ומחזיר המריש לבעליו. תנו רבנן אדם שיש בידו עבירה ומתודה ואינו חוזר בו דומה למי שיש בידו שרץ שאפילו הוא טובל בכל מימות שבעולם אין [לו] טהרה, שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח זרקו כיון שטובל [במ'] סאה כו'. מתני'. עמדו בתפלה מורידין לפני התיבה זקן ורגיל. תנו רבנן אע"פ שאמרו אם יש שם זקן חכם אין מורידין לפני התיבה אלא רגיל רבי יהודה אומר דל שיש לו טף ויש לו יגיעה בשדה וביתו ריקם, מעבירה, ופירקו נאה, שלא יצא עליו שם רע בילדותו, שפל ברך ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ובקי לקרות בתורה ובנביאים ובכתובים ולשנות במדרש בתלמוד בהלכות ובאגדות ובקי בכל הברכות כולן. יהבי ביה רבנן עינייהו בר' יצחק בר אמי.